

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2017. – Т. 35-36. – С. 214-221

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2017. – Volume. 35-36. – pp. 214-221

УДК: 321.1

© Олександра Дем'яненко¹

Концептуальні засади дослідження громадянського суспільства

У статті здійснена спроба комплексного аналізу концептуальних засад дослідження громадянського суспільства (теоретико-методологічних основ) з метою узагальнення науково-дослідного матеріалу з даної проблематики. Проаналізовано і систематизовано різні підходи до поняття та феномену громадянського суспільства у історичному контексті їх формування. Враховуючи складний зміст та форму громадянського суспільства як предмету дослідження, запропоновано авторський підхід до його аналізу, який передбачає три виміри вивчення: теоретичний; історичний; практичний. Акцентується увага на важливості економічної складової у появі явища громадянського суспільства у соціально-політичній дійсності та значущості змін у економічній царині для оновлення цілей та завдань, а також структури громадянського суспільства.

Ключові слова

Громадянське суспільство, капіталізм, ринок праці, масові рухи, економічна нерівність, справедливість, конфлікт інтересів, інституціоналізація.

Conceptual Principles of the Civil Society Research

The article attempts to analyze the conceptual foundations of the study of civil society (theoretical and methodological foundations) comprehensively in order to generalize research material on this subject. Different approaches to the concept and phenomenon of civil society in the historical context of their formation are analyzed and systematized. Taking into account complex content and the form of a civil society as a subject of research, the author offers an approach to its analysis, providing three dimensions of the study: a theoretical; a historical; and a practical one. The emphasis is on the importance of the economic component in the emergence of the phenomenon of a civil society in the socio-political reality and the significance of changes in the economic realm to update goals and objectives, as well as the structure of a civil society.

Contemporary investigation of civil society involves research of information technologies that affect the level of openness and mobility of any knowledge and information; globalization processes that shape the new economic landscape of the world and, therefore, become the subject of civil society due to inevitable social-economic conflicts and contradictions; migration processes that affect the value system of both migrants and settled population, which leads to the formation of completely new subjects and objects of influence of civil society; ecological problems, which do not have a pronounced nationality and directly affect humanity as a whole, which leads to the emergence of international environmental movements.

A separate problem in considering the theory of civil society is the level of personal interactions in modern conditions. The emergence of planetary problems and, accordingly, the interests of people allow distinguishing three levels of social relations, which have their own characteristics and directly affect the approaches to the implementation of civil society. Such levels are local level of interrelations (within the framework of separate communities, professional or cultural communities); national level of interrelations (at the state level or interstate regional interrelations); supranational level of interrelations (environmental issues, war and peace issues, disarmament, etc.).

Keywords

Civil society, capitalism, labor market, mass movements, economic inequality, justice, conflict of interests, institutionalization.

¹ Здобувач кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна, Email: Demyanenko_O_O@ukr.net

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний стан дослідження феномену громадянського суспільства попри великий масив наукового матеріалу та тривалий час знаходження даного предмету у фокусі наукового пізнання досі залишається незадовільним. Це пояснюється, перш за все, широтою предметної області та міждисциплінарним характером об'єкту дослідження. Умови функціонування громадянського суспільства, що постійно оновлюються, чергові нетрадиційні виклики ставлять перед науковцями завдання перманентного моніторингу громадянського суспільства, оновлення його теоретичного «портрету», що відповідає реаліям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовні дослідження різних виявів громадянського суспільства знаходимо у роботах Е. Арато, Г. Арентс, А. Блека, В. Варивдіна, Ю. Габермаса, Е. Гелнера, Р. Дарендорфа, А. Карася, Дж. Коена, Р. Патнема, А. Селігмена, А. Соловійова, В. Шинкарука тощо. Попри належний методологічний та загальнонауковий рівень досліджень вищеназваних теоретиків, розробки представляють переважно авторські позиції та інтерпретації феномену та поняття громадянського суспільства. Сьогодні ж існує потреба у виробленні уніфікованого підходу, що забезпечить практичну царину «дорожньою картою», а також необхідність систематизації більшості попередніх концепцій.

Формулювання мети статті. Мета даної статті полягає у комплексному аналізі теоретико-методологічних підвалин дослідження явища та поняття громадянського суспільства, систематизації наукового досвіду з метою вироблення максимально відповідної реальній теоретичної моделі.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Складні форма та зміст громадянського суспільства вимагають від учених розгляду даного феномену як мінімум у трьох вимірах:

- теоретичний вимір, який полягає у дослідженні основних категорій, предметних взаємозв'язків та закономірностей громадянського суспільства;
- історичний вимір, що проявляється у розгляді проблем громадянського суспільства крізь призму еволюційного відстеження думок основних класиків політичної думки та її кореляції із суспільно-історичним розвитком людства;
- практичний вимір, який дозволяє розглядати досліджуваний предмет через причинно-наслідкові зв'язки процесів, які, так чи інакше, можна пов'язати із феноменом громадянського суспільства, або їх відсутність.

Кожний із вимірів вимагає специфічного науково-дослідницького інструментарію та підходів, які дозволяють розкрити підвалини досліджуваного предмету, структурувати внутрішні та зовнішні процеси, які з ним пов'язані, відслідкувати та виокремити систему взаємозв'язків елементів чи характерні особливості предмету аналізу.

Як показує практика сучасних теоретичних наукових досліджень, наразі відсутній єдиний погляд щодо розуміння феномену громадянського суспільства. Крім того, відсутнє чітке розуміння предметної області громадянського суспільства: в одних випадках, громадянське суспільство розглядається в якості сукупності всіх елементів, які не є державними взагалі², в інших випадках громадянське суспільство досліджується, як окремий соціально-політичний інститут сучасної держави, в деяких дослідженнях підкреслюється некомерційний характер інтересів суб'єктів громадянського суспільства, як спосіб визначення сутності даного предмету дослідження.

Історичний підхід до розгляду проблематики громадянського суспільства, здебільшого, зводиться до аналізу першоджерел класиків політичної та філософської думки. Починаючи від Платона, Аристотеля, Г. Гроція, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, закінчуючи В.Г.Ф. Гегелем, А. де Токвілем та Ю. Габермасом. Дослідження праць цих мислителів дає можливість викласти систему поглядів на проблематику громадянського суспільства окремих класиків, однак, не завжди, їхні думки аналізуються у конкретному історичному контексті та беруться до уваги особливості соціально-політичного розвитку людства того чи іншого періоду³.

² Іонин, Л., Теоретико-методологические основы изучения гражданского общества, режим доступу: http://www.civisbook.ru/files/File/Ionin_L_G.pdf (дата перегляду 15 сентября 2017).

³ Кравченко, И. (1988). Цели общества в западноевропейской социальной философии, *Новые тенденции в западной социальной философии*, М.

У багатьох випадках сучасні дослідники громадянського суспільства зосереджують свою увагу на вивченні конкретних суб'єктів громадянського суспільства, особливостей їхнього функціонування, наслідків їхнього впливу на окремі об'єкти соціально-політичних відносин. Звужуючи таким чином предмет дослідження, науковці оминають проблематику наукових підвалин громадянського суспільства, обмежуючись емпіричними дослідженнями з високим рівнем статистичного, фактологічного, метричного забезпечення, однак, зі слабким рівнем теоретико-методологічного підґрунтя власного дослідження.

Таким чином, вищенаведені особливості наукового дослідження громадянського суспільства спонукають нас розглядати даний досліджуваний феномен, перш за все, крізь призму його інтегральності у сучасному суспільстві та схильності до двостороннього впливу на соціально-політичні процеси, наявності можливостей відстеження теоретичних закономірностей, які при достатньому фактологічному забезпеченні, дозволяють констатувати окремі когнітивні зав'язки елементів громадянського суспільства.

Факт та історія появи терміну «громадянське суспільство» неодноразово досліджувалися різними авторами⁴. Більшість дослідників віддають першість у даному термінологічному розвитку Т. Гоббсу, Дж. Локку, Ш.-Л.Монтеск'є, А. Сміту та А. Токвілю.

Не дивлячись на різноманітні погляди щодо цього поняття у вищезгаданих класиків політичної думки, сам дискурс XVII ст., активними учасниками якого вони були, був направлений на пошук понятійно-категоріального інструментарію, який би міг описати недержавні соціально-політичні зв'язки, що мають різноманітний характер – сімейний, релігійний, економічний тощо. Уперше у політичній думці дістала розгляду проблематика впливів різноманітних соціальних груп на державу та навпаки. Стрімке зростання кількості асоціацій, релігійних об'єднань, кооперативних спільнот, які ефективно саморегулювалися без втручання держави, викликало у мислителів того часу жвавий інтерес, оскільки останні знаходились у пошуку ідеальних моделей розвитку суспільства, а також намагались досягнути нові протокапіталістичні зміни у світі⁵.

На відміну від феодального порядку із жорстко закріпленою соціальною структурою аристократії та духовенства, нові економічні умови дозволяли громадянам об'єднуватись у соціальні групи різних розмірів, які, маючи самоврядну структуру, дозволяли розвивати власні здібності незалежно від походження людини та досягати при цьому власного економічного успіху.

Ранній капіталізм розглядався у якості універсального механізму регулювання економіко-соціальних відносин, а відтак, і надавав інструментарій вирішення проблем іншого порядку: релігійних, культурних, політичних тощо. Таким чином, мислителі періоду XVII-XVIII ст. відзначали факт існування недержавних відносин, узагальнюючи які, назвали «громадянським суспільством».

До середини XIX ст. асоціація вільних та працелюбних людей, які мали змогу регулювати різноманітні соціальні міжгрупові та внутрішньо-групові відносини із мінімальним рівнем втручання держави, втратила свою актуальність через початок індустріальної революції у найбільш економічно розвинутих країнах того часу.

Кількість, масштаб та предмет позадержавних людських взаємовідносин стрімко збільшувалась, ефективність виробництва постійно підвищувалась, а соціально-економічне розшарування поглиблювалось. Усе це призвело до появи антикапіталістичних поглядів, спонукало вчених політекономістів до пошуків нових моделей соціально-політичного розвитку суспільства, однак, усі ці моделі продовжували будуватись на теоретичному обґрунтуванні позадержавних людських взаємовідносин.

Основним фактором змін та чинником нових наукових пошуків у галузі громадянського суспільства стала поява ринку праці. Будучи одним із основних елементів позадержавних економічних відносин та не маючи на той час ефективних механізмів державного регулювання, даний предмет розгляду став наріжним каменем розгляду тогочасних мислителів.

На відміну від морально-етичного забарвлення початкового етапу розвитку капіталістичних відносин, де громадянське суспільство виконувало, на думку мислителів, інтегральну та фор-

⁴ Геллнер, Э. (2004). Условія свободи. *Громадянське суспільство і його історическі суперники*, М., Московська школа політических досліджень.

⁵ Ионин, Л., Теоретико-методологические основы изучения гражданского общества, режим доступу: http://www.civisbook.ru/files/File/Ionin_L_G.pdf (дата перегляду 15 сентября 2017).

муючу роль, на етапі індустріального розвитку, саме поняття громадянського суспільства, отримало інше забарвлення. Якщо раніше, основним позитивним наслідком появи громадянського суспільства, розглядався факт появи нових можливостей для окремого індивідууму, у XIX ст. громадянське суспільство ототожнювалось із капіталістичним устроєм економічних взаємовідносин зі всіма його позитивними та негативними рисами: індивідуалізм та розпад соціальних взаємозв'язків, відсутність відповідальності працедавця за соціальний розвиток власного робітника, протиставлення ринку та соціальних спільнот.

Дж. Александер зазначав, що соціальна наука того часу «розглядала проблематику мобільності, бідності та класових конфліктів. На перший план вийшли теорії утилітаризму та соціального контракту»⁶. Окремі дослідники навіть заявляли про зникнення громадянського суспільства – його трансформацію під впливом нових економічних реалій і констатували відсутність актуальності його теоретичного розгляду на відміну від проблем державного регулювання соціальних відносин та розвитку основних атрибутів державно-політичного апарату⁷.

Кінець XIX ст. позначився черговими змінами у науковому порядку денному. Повернення інтересу дослідників до проблем громадянського суспільства було викликано змінами у соціально-політичному дискурсі, основами якого були питання ринку, індивідуалізму, приватної власності та соціальної рівності.

Приватна ініціатива, як основа громадянського суспільства, та позадержавний характер соціальних зв'язків в умовах появи масових рухів кінця XIX – початку XX ст., знову вивів дану проблематику на перший план.

Проте, на відміну від простого уявлення у XVIII ст. громадянського суспільства як такого, що включає в себе усі позадержавні соціальні зв'язки, та пізнішого ототожнення у XIX ст. громадянського суспільства та капіталістичної моделі економічних відносин, XX століття дало змогу більш чітко окреслити його предметну сферу.

Основним напрямком концептуалізації поняття «громадянське суспільство» став розгляд змін у тогочасних економіко-політичних взаємовідносинах індивідуумів. Поява профспілкових рухів, більш глибоке розуміння сутності відмінностей між політичними та соціальними рухами, відокремлення релігійної та державної сфер в загальному порядку дало змогу однопорядкової диференціації держави, економічного устрою та громадянського суспільства.

У XX столітті громадянське суспільство почало сприйматися у якості інтегральної сфери публічної солідарності індивідуумів. Комунікативний характер соціальних відносин тогочасного періоду вперше дав змогу окреслити взаємовплив економічної сфери та громадянського суспільства через їхнє значне збільшення рівня складності, а також політичної сфери, які функціонують завдяки формуванню та подальшій реалізації у політичному полі громадської думки.

На сучасному етапі політичних дослідження проблематики громадянського суспільства можна відзначити декілька основних тенденцій.

Перш за все, сучасні дослідження⁸ акцентують увагу на особливостях комунікативної природи громадянського суспільства та його позиціонування на межі приватної та публічної сфер, яке на відміну від бюрократичної та економічної системи в сучасному світі отримує певне обмеження (в багатьох випадках, навіть, законодавче) з точки зору охорони приватної інформації. Таким чином, предмет діяльності, а, відповідно, і дослідження стають ще більш конкретним та визначеним.

По-друге, загальноприйнятий економічний порядок накладає на членів громадянського суспільства специфічну модель світосприйняття, яка полягає у залученні економічних підходів (конкуренція, приватна власність, ініціатива) до громадянських дій, що призводить до складного переплетіння мотиваційних установок громадянських інтеракцій. Перехрестя економічної та громадянської проблематики визначає необхідність міждисциплінарних підходів до вивчення такого предмету дослідження.

По-третє, сучасні тенденції розвитку державного апарату відзначаються постійним рухом до збільшення рівня відкритості інформації. Громадянське суспільство в даному контексті висту-

⁶ Alexander, J.C. (2006). *The Civil Sphere*, New York, p.43.

⁷ Ионин, Л., Теоретико-методологические основы изучения гражданского общества, режим доступу: http://www.civisbook.ru/files/File/Ionin_L_G.pdf (дата перегляду 15 сентября 2017).

⁸ Seligman, A. (1993). *The Idea of Civil Society*, N.Y.

пає одночасно і основним чинником таких змін, і найбільшим набувачем вигоди від таких трансформацій, і об'єднуючим фактором своїх учасників, надаючи їм інструментарій, цілі та можливості для реалізації подібних соціальних інтересів. З іншої сторони, відкритість бюрократичної інформації виступає наслідком, а причиною служить ідея відповідальності державного апарату перед суспільством, яка досягається через контроль суб'єктів громадянського суспільства.

По-четверте, порівняння економічної, політичної та громадянської сфер дозволяє через компаративістський інструментарій виокремити основні складові підвалини громадянського суспільства: солідарність та відкритість, рівність та ментальну прихильність членів один до іншого. Тільки сфера громадянського суспільства має всі перелічені характерні риси, на відміну від інших сфер.

По-п'яте, окреслення предметної області громадянського суспільства можна здійснювати з використанням наукового апарату конфліктології: саме при виникненні будь-якого соціального конфлікту можна віднайти можливості для констатації присутності елементів громадянського суспільства, і таким чином концептуалізувати його.

Таким чином, оскільки переважна більшість соціальних конфліктів виникає на перетині економічних, приватних, адміністративних сфер соціальних інтеракцій індивідуумів, розгляд громадянського суспільства у даній предметній області виявляється найбільш продуктивним для наукового пізнання даного соціально-політичного феномену.

Економіка в сучасному світі має визначний вплив на громадянське суспільство. Будь-які економічні проблеми за допомогою громадянського суспільства набувають соціального характеру та отримують імпульс до їхнього цивілізованого вирішення. Даний аспект розкривається через дві основні проблемні галузі.

По-перше, економічна індивідуальність та ініціатива отримують можливість переформатування в межах людської діяльності, не змінюючи при цьому своєї природи: таку можливість надають некомерційні громадські організації, діяльність яких та їхній вплив також часто стають предметом дослідження інститутів громадянського суспільства.

По-друге, економічна нерівність за допомогою громадянського суспільства отримує дієві механізми своєї нейтралізації: у тих випадках, де індивідуум не володіє великими обсягами ресурсів, за допомогою громадянського суспільства можливе досягнення масштабних цілей.

На сучасному етапі розвитку соціально-політичних відносин відбувається постійний розвиток ідеї приватності особи та реалізація все більш нових інструментів її захисту. Виникають абсолютно нові предмети дослідження громадянського суспільства, де розглядається проблематика водорозділу приватного і громадянського – захисту окремої сфери індивідуума, що раніше ніколи не розглядалося, оскільки громадянськість завжди сприймалася у якості індивідуального надбання, і ніколи не розглядалися аспекти персонального захисту.

З усього вищенаведеного стає зрозумілим, що громадянське суспільство виступає однією зі сфер суспільного життя, і не поглинає усе суспільство, як може здатися при розгляді дихотомії держава-громадянське суспільство. Формуючи порядок денний наукового дослідження через призму розгляду взаємовідносин економічної, публічної, приватної сфер, громадянське суспільство демонструє нам сферу із специфічними регуляторними механізмами та принципами об'єднання індивідуумів⁹.

Крім того, на сучасному етапі відбувається інституалізація громадянського суспільства через реалізацію певних усталених форм, державну підтримку та законодавче забезпечення¹⁰. Така інституалізація призводить до появи абсолютно нового феномену: бюрократизації громадянського суспільства, яка викликана його комерціалізацією у сучасних умовах. Різноманітний характер джерел фінансування діяльності суб'єктів громадянського суспільства вимагає внутрішніх адміністративних структур та надає можливості для розподілу благ серед різних позицій в їх межах. Це впливає і на мотиваційну складову участі у громадській діяльності індивідуумів.

Таким чином, у сучасному розумінні громадянське суспільство виступає специфічною сферою людських взаємовідносин, яку можна аналітично виокремити та окреслити предмет її дослідження із складним структурно-функціональним поділом та елементним складом. Межі цієї сфери пролягають на перетині державно-апаратної, економічної та приватної сфер людських

⁹ Коэн, Дж и Арато, Э. (2003). Гражданское общество и политическая теория, М, Весь Мир.

¹⁰ Real Civil Society: Dilemmas of Institutionalisation. London, 1998.

взаємовідносин¹¹. Кожне сучасне дослідження громадянського суспільства має враховувати особливості такого предмету розгляду та контекст, в рамках якого здійснюється науковий пошук.

Структура громадянського суспільства включає соціальні та культурні норми і цінності, відносини добровільного горизонтального характеру, різноманітні комунікативні практики та спільні соціальні інтереси. Поєднання таких структурних елементів викликає появу об'єднань, які в сучасних умовах отримують формалізовану або умовно-формалізовану форму¹².

Окреслення предметної сфери та структури даного політологічного феномену дозволяє віднайти найбільш універсальне визначення громадянського суспільства. Так, за І. Кравченко, громадянське суспільство – це «суспільство із розвинутими економічними, правовими, культурними, політичними відносинами між індивідами, не опосередкованими державою»¹³. Таке суспільство здатне продукувати «політичність громадянського» та «громадянськість політичного».

Основною ознакою існування громадянського суспільства виступає вільний характер асоціативного життя, за якого особа добровільно бере участь у соціальних інтеракціях, і, таким чином, формує розвинуту соціально-політичну самосвідомість та відповідальність особистості.

Для сучасного розуміння поняття громадянського суспільства характерний розгляд його трьох системотворчих підвалів:

- 1) існування множинного поля різноманітних асоціацій, які формують нерівномірно розподілені центри соціальної влади;
- 2) відносна незалежність центрів соціальної влади від політичної, бюрократичної та економічної сфер, яка проявляється через самоврядний характер таких структур та можливостей самоорганізації із ресурсної точки зору;
- 3) громадянська відповідальність, яка впливає на моделі поведінки громадянина, та активна громадянська позиція як одна із таких моделей.

Окремою проблемою розгляду теорії громадянського суспільства виступає рівень особистісних взаємодій в сучасних умовах. Поява загальнопланетарних проблем та, відповідно, інтересів людей дозволяє виокремити три рівні соціальних відносин, які мають свої особливості і прямо впливають на підходи реалізації громадянського суспільства. Такими рівнями виступають:

- локальний рівень взаємовідносин (в рамках окремих громад, професійних або культурних спільнот);
- національний рівень взаємовідносин (на державному рівні або міждержавні регіональні взаємозв'язки);
- наднаціональний рівень взаємовідносин (екологічна проблематика, питання війни і миру, роззброєнь тощо).

Кожен з таких рівнів визначає межі та окремі наслідки діяльності суб'єктів громадянського суспільства і, таким чином, формує особливості предмету дослідження громадянського суспільства, що пояснює факт існування окремих трендів на сучасному етапі соціальних взаємодій.

Локальний рівень взаємовідносин є найдавнішим із досліджуваних предметів. На даному рівні можна виокремити наступну проблематику: участь громадянського суспільства в артикуляції місцевих інтересів громад, діяльність таких громад у напрямі контролю місцевих органів влади, об'єднання навколо локальних проблем та участь у формуванні програм їхнього вирішення. На даному рівні має відбуватися найбільша кількість конкретних інтеракцій. Така кількість виступає ознакою рівня розвитку громадянського суспільства в окремій соціальній системі.

Національний рівень взаємовідносин є найбільш досліджуваним та показовим на даний момент. Більшість дослідників зосереджують фокус саме на цьому рівні. Це пояснюється, передусім, зручним рівнем наукової абстракції, що дозволяє провести дослідження в умовах обмеже-

¹¹ Bell, C&O'Rourke, C. (2007). 'The People's Peace? Peace Agreements, Civil Society, and Participatory Democracy', *International Political Science Review*, Vol. 28, pp. 293-324.

¹² Поланьї, М. (2002). Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени, СПб, Алетейя.

¹³ Кравченко, И. (1988). Цели общества в западноевропейской социальной философии, *Новые тенденции в западной социальной философии*, М., с.36

ної кількості емпіричного матеріалу. Більшість взаємовідносин даного рівня з певним часом отримують політичне забарвлення і стають предметом розгляду політологічних досліджень.

Наднаціональний рівень взаємовідносин є відносно новим трендом наукових досліджень громадянського суспільства. Починаючи із середини ХХ ст. такі дослідження набувають все більшого рівня актуальності. Збільшення числа транснаціональних некомерційних організацій, формування навколо них окремих центрів соціальної влади, дає можливість фіксувати особливості такого рівня взаємовідносин, що прямо впливає на структуру, ресурсну базу та ідейний контекст таких утворень.

Поряд із рівневою диференціацією сучасні дослідження громадянського суспільства включають до фокусу наукового пізнання нові риси сучасного суспільства:

- інформаційні технології, які впливають на рівень відкритості та мобільності будь-яких знань та інформації;
- глобалізаційні процеси, які формують новий економічний ландшафт світу і, відтак, стають предметом громадянського суспільства через неминучі соціальні-економічні конфлікти та протиріччя;
- міграційні процеси, які впливають на ціннісно-нормативну систему як мігрантів, так і осілого населення, що призводить до утворення абсолютно нових суб'єктів та об'єктів впливу громадянського суспільства;
- екологічна проблематика, яка не має вираженої національної приналежності і прямо впливає на людство в цілому, що призводить до появи міжнародних екологічних рухів.

Окремим напрямом дослідження громадянського суспільства виступають ціннісні, гуманістичні, толерантні основи діяльності його суб'єктів. У цих випадках такі соціокультурні ознаки та рівень їхнього розвитку дослідниками ототожнюється з належним етапом розвитку громадянського суспільства досліджуваної соціально-політичної системи. Проблеми громадянського суспільства напряду пов'язуються із темами загального блага, справедливості, громадянських прав тощо¹⁴.

Такі акценти наукових досліджень спрямовують вектор аналізу на внутрішній світ сучасної особистості, на баланс інтересів та зобов'язань громадян сучасних країн світу. Усе це призводить до необхідності застосування біхевіоралістичного підходу до проблем громадянського суспільства, що прямо впливає на концептуалізацію ідей у сучасній політичній науці.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, концептуальні засади дослідження громадянського суспільства полягають у послідовному вивченні наступних теоретико-методологічних аспектів: застосування три-направленого підходу при розгляді проблем громадянського суспільства (теоретичний, історичний, практичний) дозволяє більшою мірою розкрити теоретичні підвалини обраного предмету наукового розгляду; виокремлення та кристалізація предмету дослідження, що полягає не у механістично-інструментальному застосуванні дихотомії «державне-громадянське», а у побудові складної системи взаємозв'язків на перетині економічної, державної та приватної сфер; аналіз першоджерел класиків політичної думки необхідно здійснювати із урахуванням історичного контексту, в межах якого здійснювались дослідження: це дає можливість простежити історичне еволюціонування теорії громадянського суспільства із часів Просвітництва до сучасності; застосування різнорівневого погляду на проблеми громадянського суспільства надає можливість систематизації структурних зв'язків та особливостей досліджуваного предмету.

Список джерел

1. Alexander, J.C. (2006). *The Civil Sphere*, New York.
2. Bell, C&O'Rourke, C. (2007). 'The People's Peace? Peace Agreements, Civil Society, and Participatory Democracy', *International Political Science Review*, Vol. 28, pp. 293-324.
3. *Real Civil Society: Dilemmas of Institutionalisation*. London, 1998.
4. Seligman, A. (1993). *The Idea of Civil Society*, N.Y.
5. Геллнер, Э. (2004). Условия свободы. *Гражданское общество и его исторические соперники*, М., Московская школа политических исследований.
6. Ионин, Л., Теоретико-методологические основы изучения гражданского общества, режим

¹⁴ Хабермас, Ю. (2001). *Вовлечение другого. Очерки политической теории*, СПб, Наука.

доступу: http://www.civisbook.ru/files/File/Ionin_L_G.pdf (дата перегляду 15 сентября 2017).

7. Коэн, Дж и Арато, Э. (2003). Гражданское общество и политическая теория, М, Весь Мир.
8. Кравченко, И. (1988). Цели общества в западноевропейской социальной философии, *Новые тенденции в западной социальной философии*, М.
9. Поланьи, М. (2002). Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени, СПб, Алетейя.
10. Хабермас, Ю. (2001). Вовлечение другого. *Очерки политической теории*, СПб, Наука.

References

1. Alexander, J.C. (2006). *The Civil Sphere*, New York.
2. Bell, C & O'Rourke, C. (2007). 'The People's Peace? Peace Agreements, Civil Society, and Participatory Democracy', *International Political Science Review*, Vol. 28, pp. 293-324.
3. *Real Civil Society: Dilemmas of Institutionalisation*. London, 1998.
4. Seligman, A. (1993). *The Idea of Civil Society*, N.Y.
5. Gellner, E. (2004). *Usloviya svobody. Grazhdanskoe obshchestvo i ego istoricheskie soperniki*, M., Moskovskaya shkola politicheskikh issledovaniy.
6. Ionin, L. *Teoretiko-metodologicheskie osnovy izucheniya grazhdanskogo obshchestva*, rejym dostupu: http://www.civisbook.ru/files/File/Ionin_L_G.pdf (data perehliadu 15 sentyabrya 2017).
7. Koen, Dzh i Arato, E. (2003). *Grazhdanskoe obshchestvo i politicheskaya teoriya*, M, Ves Mir.
8. Kravchenko, I. (1988). 'Tseli obshchestva v zapadnoevropeyskoy sotsialnoy filosofii', *Novye tendentsii v zapadnoy sotsialnoy filosofii*, M.
9. Polani, M. (2002). *Velikaya transformatsiya: politicheskie i ekonomicheskie istoki nashego vremeni*, SPb, Aleteyya.
10. Khabermas, Yu. (2001). *Vovlechenie drugogo. Ocherki politicheskoi teorii*, SPb, Nauka.